

AMIT A GRÓF MESÉL A BAROKK KERETBŐL (III.)

Új kezdet

■ A döblingi anyag második része a 237-től a kötet utolsó, 260. leveléig tart. 1856–1857-re Széchenyi lelki egyensúlya lényegében helyreáll. 1857. február 16-án *Önismeret* címmel új munkába kezd. Az elejét idézem:

„A legmélyebb okoskodók, a leghiggadtabb bölcsek minden időben, a költői hajdankor óta mai napig, az önismeretnek helyes létét, talpraesett voltát azon diadalnak ismerék el s nyilváníták, melynél nagyobb, hasznosbat és következetesbet a halandó ember e világon nem ünnepelhet. S ha azon sok ezer meg ezer bölcs, ki e földtekén élt, sok egyébben ezer meg ezer véleményekre el is szakadozott, egyben mégis mindannyian szorosán egyetértettek: abban ti., hogy az önismeret minden emberi bölcsességnek legmélyebb sarkalata!

S valjon miért? Mert bár akarva, bár nem, mindenki tudja, érzi vagy legalább sejti, hogy e földön minden élőlénynek s ekképp az embernek is van valami hivatása, bizonyos rendeltetése. Vagy más szavakkal, hogy minden élőlénynek és ekképp az embernek számára is létezik bizonyos cél, bizonyos foglalatosság, mely hozzá leginkább illik, melynek legjobban megfelelni, sőt melyen kívül sehoh és soha nem gyakorolhatja Istentől nyert erejét, sajátóságát, tökélyét egész mértékben, egész kiterjedésben”⁴³ – írja.

Mire keresi a választ ez az akkor már 66 éves öregember? Azt kutatja: mi lenne az ideális foglalatosság, elrendelt cél, melynek élete hátralevő részét szentelnie kellene? Hamar megleli a választ: a politika izgatja leginkább, ezen belül politika és erkölcs. Midig is ezzel a problémával viaskodott. Erről kezd írni. Mindent feljegyez, ami eszébe ötlük. A tébolydában miért is taktikázna?... 1832. június 26-án írta naplójába: „Szorgalmasan dolgozom – s önértzetesen – Ha lenyírják a szárnyamat – – járok majd a lábamon; – ha azokat is levágják, a kezemen járok; ha azokat is kitépik – hasoncsúszok!”⁴⁴

Eljött az idő.

Az *Önismeret Nagy magyar szatíra* címmel ismertté vált nagyobb részében feltűnően illetlen megjegyzéseket tesz a fényövezte Ferenc József császár személyére. És nemcsak rá. Az egész osztrák kormányatra. Sőt! Alexander Bach báróra, a korszak névadójára is. „Bach-rendszer!” Hány hasonló követi még! És hányan lesznek, akik megszenvedik. S milyen kevesen, akik fel is emelik ellene szavukat. A legtöbben persze utólag... amikor már... De hisz valakinek működtetnie is kell egy ilyen rendszert, nem igaz? Nem hiszem, hogy Széchenyi sokat töprengett volna az adekvát válaszon. Az „íráspróba” és egy fiának írt személyes hangú kitérő – *Intelmek* – után 1858. november 6-án levelet ír az Akadémia igazgatótanácsához. Alapítói jogára hivatkozva tiltakozik a tervbe vett, a magyarságot hátrányosan érintő új rendelkezések ellen. Felhívja magára a hatóság figyelmét. Ettől kezdve figyelik. Tovább megy. A Bach-rendszert és névadóját élesen támadó *Blick* 1859 elején hagyja el a londoni Barclay-nyomdát. A kéziratot Széchenyi Béla csempészi Londonba duplafedelű bőröndjében. A „sárga könyv” példányai lassacskán szívárognak be a Monarchia területére. Az író nevét homály fedi. Legalábbis úgy tűnik. Ő ma-

ga egyre bizakodóbb. Valami nagy és pozitív fordulatot vár. A változó politikai helyzet is ezt támasztja alá: 1859. június 24-én Solferinónál az osztrák seregek döntő vereséget szenvednek a francia–piemonti–osztrák háborúban. Ausztria elveszti Lombardiát. 1859. augusztus 22-én az uralkodó felmenti Bachot. Rechberg a miniszterelnök. Széchenyi tettvégya növekszik. Az önkényuralmi rendszer ellen sajtókampányt szervez a döblingi tébolydában. 1860 januárjában *Diszharmónia és vakság* címmel új mű írásába kezd. Minden derülni látszik. Ekkor csap le a hatóság: házkutatás, 1860. március 3-án. Ez vezet el naplója utolsó bejegyzéséig 1860. április 1-jén: „Nem tudom megmenteni magam!”⁴⁵

Az utolsó életszakasz levelei a fenti történetet árnyalják. Három levelét emelném ki a gyűjteménybe válogatott végső huszonzáróból. 1857 november vége óta Széchenyi a *Blicken* dolgozik, és mintha több irányból érzékelné: eljött a nyílt politikai ellenszegülés ideje. Ne higgyük, hogy nem gondolta végig a következményeket. Sokféle forgatókönyv megfordulhatott a fejében. A legrosszabb is. 1858. november 6-án (243.) levelet ír az Akadémia igazgatótanácsához. Ebben kinyilvánítja: amennyiben az intézmény *magyar nyelvű működését* az osztrák kormányzat rendeletekkel gátolná, eltérítené alapvető céljaitól – *visszavonja alapítói támogatását*, és az erre fenntartott összeget más célra adja. A levél az igazgatótanács nyilvános ülésén nem hangzik el. Másolatai azonban terjednek – magyar eredetiben és német fordításban egyaránt. A levél egyike a gyűjtemény legszebbjeinek. Nyelve feltűnően érzékletes, őszinte, bátor, ihletett és megrendítő – és nem utolsósorban gyönyörűen felépített. Ékes cáfolata a tévhitnek, hogy nem tudott jól magyarul. (Akkor is ez a véleményem, ha a 249. levélben ezt az mosolyt fakasztó mondatot olvashatjuk Kőrösi Csoma Sándorról: „Távul a hazátul lón betakarítva,⁴⁶ de él minden jobb magyarnak lelkében!”) – Másodikként a 245. levelet emelném ki, mely Rosalie Goergenhez szól. A döblingi intézet igazgató-főorvosának felesége 1858. december 24-én egy karácsonyfát ajándékozott a grófnak, amit valaki beadott hozzá. Ezt köszöni meg levelében a gróf december 25-én. Hálás. És nemcsak a karácsonyfáért. Köszönetet mond a Goergen-házaspárnak az iránta megnyilvánuló figyelemért és gondoskodásért. Sorai fokozott magányról árulkodnak. Miért fontos számomra ez a levél? Politikusi eszményképeinkről legtöbbször saját politikai nézeteinket, „megmutatom nyakasságainkat” kérjük számon. Magunkat akarjuk velük igazolni. Portréikat kifényesítjük, eszményesítjük, eltorzítjuk. Magyarországon ez különösen elfogadott. Hátterében kollektív megegyezésen alapuló babonák, elfogultságok, megszokások. Nem jut eszünkbe, hogy az úgynevezett „történelmi figurák” ugyanolyan sérülékeny, esendő emberek, mint bárki más. Mint Széchenyi István.

És végül a kötet utolsó, 260. leveléről. Címzettje Adolf Thierry báró, rendőrminiszter. Ez az egyetlen levél a gyűjteményben a március 3-i házkutatást követő napokból. Széchenyi gyorsan cselekszik, a házkutatás másnapján. Még nem tudja, hogy Kiss Mártonnál megtalálták a *Nagy magyar szatíra* kéziratát. Megragadja az utolsó lehetőséget: magához hívja a rendőrminisztert. „Keresztényi jócselekedet volna”⁴⁷ – írja neki. Hajszalnyi remény. Kihasználja. Nem hunyászkodik meg, nem árulja el zaklatottságát, helyzetét méltósággal viseli. Mintha az örök bíró előtt állna. Hangsúlyozza a Monarchia iránti lojalitását. Igazat mond. Sok töprengés, messzire tekintés, hallgatás és elhallgatás a sorok közt. Csak a legszükségesebbet írja. A rendőrminiszter igazi rendőrként viselkedik. Kivár. Az idegek játéka az! Kétségtelen: a miniszter nyeregben van... Széchenyi már március 6-án megjegyzi naplójában: „Thierry még nem

adott választ.”⁴⁸ Sorsa eldőltét siettetné. Közben megtudja, hogy a hatóság lefoglalta Kiss Mártonnál a bőröndbe rejtett, különösen kompromittáló *Nagy magyar szatíra* kéziratát. 17-én érkezik Thierry válasza. Csaknem két hét után. Lesújtó. A legrosszabb, amit elképzelhetett. Nem csupán az elhíresült mondat – „Az Ön által évekkal ezelőtt kiválasztott menedékhely már rég nem az, ami volt”⁴⁹ – miatt. „Elégtétellel töltött el annak megerősítését nyugtázzhatom Excellenciádtól, milyen kíméletesen látták el küldetésüket a végrehajtással megbízott hivatalnokok. Nem is vártam ugyan mást tőlük, minthogy tisztában vannak a jóakaratnak és mérsékletnek ama szellemével, mely Urunk és Császáruk kormányát áthatja.”⁵⁰ Széchenyinek a házkutatási jegyzőkönyv végére írott taktikus megjegyzésére – „Minden elismerésem azért a humanitásért, amellyel az illetők kötelességüket teljesítették. Gróf Széchenyi István”⁵¹ – reagál így. Ám március 17-e más miatt is emlékezetes a gróf számára. Aznap olvassa a *Times* és a *Franfurter Allgemeine* titkon neki címzett cikkeit, melyek olyan célzásokat tartalmaznak, amik csak a Monarchia jól értesült legszűkebb, legravasabb, leggonoszabb kormányzati köreitől származhatnak. Naplójában így következtet: „...’[...]’ veszttem eldöntetett’. – »Ideje, hogy egy kétségbeesett elhatározással kivonjam magam ezekből az üldöztetésekből!«”⁵² Ettől kezdve naplójegyzeteiben mindennapos, hogy elviselhetetlen számára az élet. Növekvő feszültségben, fenyegetettségben, kétségbeesetten él. Nincs mire várnia.

Nincs hibátlan munka

■ „Nincs hibátlan munka!” – óvtak a könyvkészítők, amikor nem titkolt becsúszással első Széchenyi-munkámon dolgoztam a Magvető Könyvkiadónál. Nem hittem nekik. Most, sok évnyi tapasztalat után tudom, igazuk volt. Mindenesetre drámai pillanat, amikor egykori hibánkat harminc év múlva fedezük fel mintegy véletlenül. Így jártam most én is. Olvastam a gyűjtemény 253. levelét. Széchenyi írta Falk Miksának. Hogy lehet, hogy én ezt a szöveget nem ismerem? Hiszen a gróf élete utolsó félévében írta, melynek dokumentumait „*Diszharmónia és vakság*” címmel én tettem közzé magyarul 1988-ban, majd új kiadásban 2001-ben. Vagyis?... A levelet németül írta Széchenyi, és én – nagy gondossággal! – eredeti magyar szöveggé tettem közzé. Csak most vettem észre, hogy a könyv, amelyből a levelet kiemeltem (Falk Miksa: *Gróf Széchenyi István utolsó éve és halála [Emlékezések]*), fordítás, Áldor Imre és Vértesi Arnold munkája, mely a *Széchenyi István gróf és kora* című visszaemlékezésnek utolsó fejezeteként 1868-ban (!) jelent meg magyarul. Ezt adta ki önállóan is az Európa Könyvkiadó 1984-ben – ismét ebben a régi fordításban. A régies nyelv miatt hihettem, hogy a szöveg eredetileg is magyar.

Ez tehát az én hibám.

A levél (253.) új fordítása kiváló. Gördülékeny, érthető. De keletkezésének október 7-i dátuma téves. A kiadvány 506. oldalán található 2. számú lábjegyzet így indokol: „[...] Falk 1859. október 6-án járt először Döblingben Széchenyinnél. Saját közlése szerint Széchenyi levelét másnap kézbesítette neki Zichy Géza. Falk által dátum nélkül publikált levél kelte így október 7-re tehető.” A levelet dátum nélkül publikálta Falk, ez igaz, az is igaz, hogy Széchenyi naplójának 1859. október 6-i jegyzetében Falk neve után – Falkus – egész bekezdésnyi áll, ⁵³ hihetnők, hogy a gróf egy Falkkal folytatott beszélgetést rögzít. Csakhogy nem erről van szó. Pusztán kérdéseket jegyez fel magának arra az esetre, ha Falk meglátogatná. Készül. Mi támasztja alá, hogy Falk nem járt Széchenyinnél október 6-án? Hopf János Széchenyihez írott október 10-i leve-

le (BSzL II. k. 851. l.), melyben a gróf tudtára adja, hogy Falk elfoglaltságai miatt csak október 15-én tudja felkeresni. „...kéreti általam Excellentiádat, miszerint az ő fogadását szombatig, folyó hó 15-éig kegyesen elhalasztani méltóztatásék, mi ha Excellentiád által helyeseltetnék, akkor bátor lennék ugyanazon nap estéjén veled együtt Kegyelmességednél megjelenni. Magas kegyeibe mély tisztelettel ajánlott vagyok Excellentiád legalázatosabb szolgája s hódoló híve Hopf János.” – A gróf 1859. október 15-i naplóbejegyzése igazolja, hogy azon az estén Falk és Hopf valóban megjelentek – szerintem Falk ekkor először – Széchenyi döblingi lakosztályán. Ekkor dönt ugyanis a készülődő sajtókampány vezérkara – Széchenyi, Hopf, Kecskeméthy, Hollán, valamint új szövetségesük, Falk: „Legyen a Hollán-féle rögtön kinyomatva!”⁵⁴ E szerint tehát a Zichy Géza által másnap kézbesített Széchenyi-levél dátuma: 1859. október 16. Ellenőriztem, nem került-e el figyelmemet egy mondat, melyre a kötetbeli lábjegyzet utal, hogy ugyanis Falk maga vallja valahol: október 6-án járt először Döblingben. De ezt a vallomást sem könyve német eredetijében, sem annak magyar fordításában nem találtam. Ez megerősítette korábbi álláspontomat.

Hasonló a probléma a kötet egy másik levelével, melyet Széchenyi Török Jánosnak írt a gyűjtemény szerint 1859. november 11-én – szerintem egy hónappal korábban: 1859. október 11-én. Az ugyancsak dátum nélküli levelet ez utóbbi időpont-meghatározással közli Bártfai Szabó László *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez* II. kötetében a 851. lapon. A „Diszharmonia és vak-ság” első kiadásának 137. oldalán is ugyanezzel a dátummal olvasható. A Magyar Országos Levéltárban őrzött autográf kézíraton ceruzával, idegen kéz által: 1859. X. 11. Tévedett-e a kutató, aki ezt a megállapítást tette? A levél egy mondata irányadó. Így szól: „Mind Rechberg, mind Hübner igen becsületes – mint én hinni akarom – emberek... és bona fide [jóhiszeműen] a Valót keresik – – Ámde németek!”⁵⁵ Széchenyi azt reméli, hogy Rechberg és Hübner talán megnyerhető a magyar ügynek. Naplójának októberi 6-i bejegyzése ugyanerről a két politikusról tesz említést.⁵⁶ Hübner október 21-ig volt rendőrminiszter, november 11-én már nem volt kormánytag. Személye addigra jelentőségét veszítette. Ezért álláspontom változatlan: a levél nem novemberi, október 11-én íródott. Ugyanezt támasztja alá Török János október 12-i levele, mely válasz a grófnak épp erre a levelére (BSzL II. k. 852. lap).

A 237. levélben apai tanácsok Széchenyi Bélának. Több ilyen is van, közöttük a legfontosabb az 1857. november 6. és 25. között írott *Intelmek*, melynek dokumentálható hátterét a hozzá kapcsolódó levelekkel együtt magam tettem közzé a Magvető Könykiadó *Magyar Hírmondó* sorozatának egyik köteteként 1985-ben. A kiadvány jegyzetírója – nem ismerhetjük név szerint, ki az, a szerkesztők egyike – 1857. március 28-ára datálja a könyvünkben publikált levelet. Ezt így indokolja: „Béla 1858. november végén ismét Angliába utazott, és apja ekkor is ellátta tanácsokkal (Károlyi Árpád [szerk.]: *Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka* 1. k. Budapest, 1921. Magyar Történelmi Társulat, 451–452. A továbbiakban *Döblingi hagyatéka* 1. k.). [de] Ez az utazás azonban egészen más jellegű volt, mert Széchenyi Béla ekkor csempészte ki Londonba apja provokatív műve, a »Blick« kéziratát. Minden a mellett szól, hogy Széchenyi István jelen levelét 1857 kora tavaszán írta.”⁵⁷ Hézagos érvelés, de... Akkor hát mikor is írhatta levelét Széchenyi? 1857. május 1-je előtt, hiszen fia ezen a napon indult először Londonba. Ugyan az indoklás igen vérszegénynek tűnik – 1858 novemberében utazása „más jellegű volt” –, ne zárjuk le, hagyjuk nyitva. A jegyzetíró megjegyzi még: a levélfogalmazványon – „*esetleg idegen kéztől*” – 1858. március 28-i dátum áll.

Ellenőriztem az autográf kéziratot, a levélfogalmazványon olvasható dátum nem idegen kéztől való, Széchenyi kézírása. Előfordul ugyan, hogy elír egy dátumot, de nagyon ritkán. De legyünk jóhiszeműek, hagyjuk ezt is nyitva, nem lehetetlen. A többi rendben, hiszen Széchenyi Béla 1858. november végén valóban újra Londonba utazott, vitte a *Blick* általa lemásolt kéziratát, és utazás előtt apja akkor is ellátta tanácsokkal – *Einige Worte an Béla*; November 20. 1858. –, eredeti nyelven, németül publikálta Károlyi Árpád *Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka* I. kötetének (Budapest, 1921; Magyar Történelmi Társulat) 451–452. oldalán. Csakhogy semmi nem támasztja alá, hogy angliai útról van szó.

Bártfai Szabó László az *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez – 1808-1860 – II. kötet* 748–750. oldalán a kötetünkben közölt levélfogalmazvány *tisztázata*t –, mely kis eltéréssel azonos az általunk vizsgált fogalmazvánnyal, hogy miben tér el, rövidesen látni fogjuk – a következő magyarázattal tette közzé: „Sajátkezű fogalmazvány, amely alapul szolgál a november 20-án írt intelemnek.” Ezen 1858. november 20-át kell értenünk. Ez az itt intelemnek nevezett szöveg azonos azzal, amire imént utaltam, és amit Károlyi Árpád a döblingi hagyatéka első kötetében tett közzé. E szerint tehát Bártfai Szabó László véleménye eltér jegyzetírónkétől, hiszen ha igaza van, akkor a szóban forgó levélfogalmazvány is – miként a tisztázata – 1858-as. Ez azonban még mindig nem adja meg a választ felmerülő kételyeinkre. Semmi nem támasztja ugyanis alá, hogy a két dokumentum, a szóban forgó és kötetünkben szereplő levélfogalmazvány, valamint a döblingi hagyatékból közzétett német nyelvű szöveg között – a *Blick* nyomtatására, a közvetítő Rónay Jácintra és az ugyancsak nagy szerepet vállaló Lady Staffordra talánunk benne utasításokat – valóban van összefüggés. Semmi nem bizonyítja továbbá azt sem, hogy a szóban forgó fogalmazvány és tisztázat valóban egy londoni utat készítené elő.

A kötet jegyzetírója ezeket az ellentmondásokat, publikált dokumentumokat figyelmen kívül hagyva a vitatott levélfogalmazványt 1857-re datálta.

Nézzük a tényeket.

A kötetünkben szereplő, Széchenyi Bélának szóló levélfogalmazvány (237. levél) és a Bártfai Szabó által publikált szinte azonos szövegű tisztázat legfontosabb intelme: Béla ügyeljen öccsére, Ödönre, aki vele utazik. Béla 1857-ben május 1-jén indult először Angliába. Apja egy *Pantheon*⁵⁸ (1857. április 26.) című „lélekezetest” írt számára, melynek vége felé ott a fia elé tükört tartó esténkénti kérdés: „Elfeledkeztem arról, hogy mi az én utazásom fő célja?”⁵⁹ Mi is volt ez? Találni egy 14-15 éves angol arisztokrata hölgyet, akit Béla feleségül vesz, és anyagi támogatásával Pest-Budán, vele közösen teremti majd meg a felépítendő nemzeti központban a nemzeti ellenállás új centrumát. Könnyű átlátni, hogy e terv végrehajtásához az ifjabbik Széchenyi fiúra nem volt szükség. A meglévő dokumentumok – Széchenyi Béla angliai naplója, Széchenyi István levelei Angliába Béla fia 1857-es ott tartózkodása idején – ugyanezt igazolják. Ezek alapján biztosan tudható, hogy Széchenyi Ödön nem utazott bátyjával 1857-ben. Néha kikocsizott apjához Döblingbe. „Tegnap megérkezett Ödönnel Anyád”⁶⁰ – írja Széchenyi István 1857. augusztus 20-án Bélának Angliába. 1857. augusztus 22-én, két nappal később pedig ezt: „Tegnap megmattozta Ödön Asbotot – par un coup de berger!”⁶¹ – Elsőrendű szemfényvesztés! Gondolhatod mennyire hízott Ödön!” Az ifjabbik Széchenyi fiú, Ödön neve még kétszer fordul elő a Bélához Angliába írt levelekben: augusztus 23-án és 25-én. 25-én arról érkezik Széchenyi István, milyen ajándékkal lepje meg öccsét Béla... Valószínűtlen, hogy 1857. márci-

us 28-án – ez a szóban forgó 237. levél kötetünkben megjelölt dátuma – még úgy tervezte volna az idős gróf, hogy fiai, Béla és Ödön együtt utazzanak, ám később meg gondolta magát mégis. Ezt semmi nem támasztja alá. Egy biztos: Széchenyi Béla első angliai útján, 1857-ben öccse, Ödön nem volt vele.

Mi szól a mellett, hogy a vitatott levél 1858-ból való?

Részlet Széchenyi István Tasner Antalhoz 1858. április 3-án írott leveléből, tehát 6 nappal a szóban forgó tanácsok általam feltételezett megfogalmazása után:

„B[éla] utazását illetőleg, nehogy végpercre hagyjunk mindent, hozzon vagy küldjön hozzám Döblingbe április 6., 7., legkésőbb 8-án 200 fényes aranyat és 3 ajánlólevelet a báró⁶² részéről – kit tisztelek – Sztambul, Szmirna, Athén – 3000 frt hiteladással, 2500 forintot 3000 forintra tettem.”⁶³

Ezek szerint *tehát nem angliai útról van szó*. Ödön neve is felbukkan a sorok között, ugyanennek a levélnek egy aznap délutáni folytatásában:

„Most hozza Ödön Béla passzusát. All right! Muszkaország nincs benne. Károlyi Gyulába⁶⁴ belé tették Ogyessza miatt. Béla holnapután Sopronyba megyen, ott belé lehet iktatni.”⁶⁵

Ez a közlés erősíti, hogy Széchenyi Béla kelet felé utazna – még nem világos, egyedül-e. Mindenesetre Ödön és Károlyi Gyula – Béla utitársa későbbi, 1862-es amerikai útján is – gyanúba jön.

Négy nappal később, 1858. április 7-én írja Széchenyi Tasnernek: „Béla et Co. Belgrád és Bukarest városait is felkeresi – könnöte da der Baron Sina [nem tudna itt Sina báró] – kit igen tisztelek, és ki valóban tetőtül talpig lelkes, becsületes, derék egy ember, nicht mit zwei extra Briefeln unseren Reisenden unter die Arme greifen? [segíteni kicsit utazóinknak két külön levélkével?] Ha lehet! *Brennend* ist die Sache nicht. [Egyáltalán nem sürgős.] Es müßte jedoch ohne Lärm geschehen. [De lehetőleg minden feltűnés nélkül.]”⁶⁶

Széchenyi Béla tervezett utazása tehát társakkal valószínűsíthető. Április 10-én, Széchenyi Tasnerhez írott következő levelében azokról a hitellevelekről töpreng, melyek nyomán „...Béla csak udvariasságot követel, és pénzt az illetőktől egyáltalában nem veszen fel, miképp ezek a száztúlin egy kissé hízzanak? Angolok közt tán igen, de a rác meg az oláh [esetében] bizonyosan nem. Lassen wir also Belgrad und Bukarest fallen. [Ejtsük tehát Belgrádot és Bukarestet.]”⁶⁷

Ez azt jelenti: Béla ne vegyen igénybe hitelt Belgrádban és Bukarestben. Széchenyi a levél további részében ezt újabb érvekkel támasztja alá. Majd így ír: „Bélának írtam útra néhány sort; vége ez: erény, haza.”⁶⁸ Ezt közli Bártfai Szabó László *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez* II. kötetének 748–750. oldalán, az idézett szöveg – „erény, haza” – ott olvasható. A gróf alá is írta feleségével együtt. A kötetünkben közölt fogalmazványon sem az idézett két szó, sem aláírások nem szerepelnek. Széchenyi letisztázta tehát a fogalmazványt, azt küldte el fiának. Az 1858. április 10-i, Tasnerhez írott levél utolsó mondata még valamit elárul: „Béla hétfőn reggel indul.”⁶⁹ Ha hétfőn, akkor ez 1858. április 12-e. Ekkor indult tehát útnak Széchenyi Béla – társakkal, akiknek nevét még mindig nem tudjuk biztosan. Erről hosszú ideig nem találunk említést Széchenyi István leveleiben, de 1858. június 30-án igen. Ezt írja Tasnernek:

„Két fiam megjött, jó egészségben és erőben. Károlyi anyjánál maradt.⁷⁰ Zichy⁷¹ pedig Majlandba rándult.”⁷² Széchenyi Béla utitársa tehát öccse, Ödön, Károlyi Gyula, valamint valaki a Zichy családból. Ebből az is egyértel-

mű, hogy a tervezett utazás Széchenyi fogalmazványában előírt 6. pontja hajszálpontosan megvalósult, hiszen ott ez áll:

„Ez év június 30-án várunk Bécsbe. Egy-két nap korábban vagy később természetesen nem számít.” Sőt! Teljesült a 13. pontban jelzett terv is: „Utazások mintegy 80 napig fog tartani...”⁷³

Az 1858. június 30-i levél július 1-jei folytatásában Széchenyi azt írja Tasnernek: „Nőm, Béla, Ödön üdvözlik Önt és családját.”⁷⁴ Ez tanúsítja: a két Széchenyi fiú ezen a napon látogatás tett apjuknál Döblingben.

Bizonyítottnak látom, hogy a vizsgált 237. levél 1858. március 28-án keletkezett.

Zárszó

■ Ez az írás nagyon sokáig és lassan készült. Két évig, vagy közel addig. Oka nem érdektelenség vagy lustaság volt. A téma szünet nélkül foglalkoztatott, nem hagyott nyugodni. Volt, hogy napokig egyetlen sort sem jegyeztem fel. Ezek az időszakok mégis hasznosaknak bizonyultak. A történesek mozaikjait belülről kellett látnom, hogy ki tudjam fejezni, láttatni tudjam őket. Ehhez idő kell. Vizsgálódásom tárgya és a történelemről vallott nézeteim velem együtt változtak. Hogy ez a változás milyen irányból történt, nem szeretném senki számára előírni, fogalmakba foglalni, szeretném meghagyni mindenki számára a keresés és a felfedezés szabadságát. Csupán annyit: helyreállító mozdulat, számíthatatlan és valószínűtlen irányból történik, ha változás valóban. És az egész embert érinti. Hisz az úgynevezett tények nincsenek önmagukban, csak azzal együtt, aki látja őket. Minden új rátekintés csak ideig-óráig fogadható el, valójában állomás, mint ahogy életünknek ez a mostani pillanata is csak átmenet. Nem a „tényeket” kellene megtanulni, illetve megtanítani – hanem a mindig változó és megújuló látásban és megismerésben való bizalmat, mely mindig változó és mégis felismerhető önmagam nélkül nincs, nem lehet. Csak ez a változó alany tapasztalhatja a „tények” beszédét, megelevenedését. Az elmozdulás, a tudat adott határainak feloldása növekvő világosság által. Megismerőkéességünk változása ez, az eszköze, amellyel érzékelünk. Ha ez megtörténik – és megtörténhet újra meg újra –, evidencia, megismerő érzés vezet, mint a matematikában. Tanúsítható. Tekintélyekre, előirtakra, „kész tényekre” és dogmákra támaszkodás nélkül. Politikai kurzusok, diktatórikus rendszerek hiába akarják elhíttetni velünk az ellenkezőjét. Becsapják magukat, és igyekeznek másokat is félrevezetni. Történelmi tények ürügyén szeretnék önmagukat ünnepelni és ünnepeletni. Ennek nincs köze történelemhez, tudományhoz. Konklúzióikban, diktátumaikban nincs meggyőződés, csupán alanytalan, beláthatatlan, önkényesen fagyottá dermedtett múlt. Orwelli távlat. Valójában a történelemben, miként az emberi megismerésben, semmi nem lehet végleges, lezárt vagy egyszer és mindenkorra kész. Mindig változhat, mert az alany, aki vizsgálódik, mindig változik.

Ha visszatekintek Széchenyi István sorsára, két nagy fázist látok. Az egyik az 1848-as összeomlásig tart, a másik a döblingi tizenkét év. Az első fázist a vágy uralja. Kiindulópontja a sógornője iránti szerelem, melyet szülei hatására elnyom, és apja ösztönző példája nyomán Magyarországnak áldozott életté, szenvedélyes jóvátétellel formál. Igazolni akarja tiszta, becsületos szándékát, önzetlen hazaszeretetét. Ez a vágy repíti előre. Az 1836-os év e folyamatban törést mutat. Házasságkötése, Kossuth megjelenése új nehézségek elé állítja. A Kossuthal vívott tükörharc vezet a 1848-as összeomlásáig. A márciusi diadalmas napok Kossuth győzelmét, Széchenyi vereségét jelentik. A gróf hűségét fogad addigi politikai ellenfeleinek, miniszteri pozíciót is vállal a Batthyá-

ny-kormányban, elkötelezi magát. Ám amikor nyilvánvalóvá válik az osztrák ösztönzésre küszöbön álló horvát–magyar háború – önkéntes rabságát lerázva magáról kitor a kényszerű szövetségből, és háromszori öngyilkossági kísérlet után a döblingi tébolydában lel menedéket. Így zárul életének első fázisa. A második fázis sok szenvedés után új kezdet és új esély. Az önvád hosszú éveit után önmagát kérdezi: mire való, mi a dolga? Ez világos, tiszta beszéd. Önmaga tudatfeletti forrás után kérdez. Ez nagyon nagy mozdulat. Aztán visszatalál a politikához. Ennek előidézője a krími háborút lezáró béke 1856 márciusában, melynek nyomán Ausztria elveszti szövetségét, Oroszországot, és nemzetközileg elszigetelődik. Ausztria számára felértékelődni látszik a magyar kapcsolat, az elnyomó Bach-rendszer meginog. Széchenyi elérkezettnek látja az időt. Küldetéses ember. Paralizált helyzetében is az. Vagy talán annál inkább. Először csak magának ír, magával polemizál aktuális politikai kérdésekről. Képelete elé idézi a Monarchia politikai hatalmasságait. Fiában keres szövetségest, aki Londonba csempészi apja kiadásra szánt új művét, a Bach-rendszert leleplező *Blicket*, melynek első példányai 1859 elején szivárognak be a Monarchia területére. Eközben a hatvannyolcadik életévébe lépő gróf 1858 novemberében a Magyar Tudományos Akadémia kormányzat által tervezett, magyarságot sújtó alapszabály-módosítása ellen alapítói jogán levélben emel szót. Ezzel felhívja magára a hatalmasok figyelmét. Levele felolvasását az intézmény vezetői megtagadják, de levele másolatokban terjed az országban. Életerejét fokozza az osztrák csapatok 1859. júniusi veresége a piemonti–francia–osztrák háborúban. A belügyminiszter Alexander Bach megbukik. Széchenyi új lendülettel fokozza a harcot: kormányellenes sajtókampányt szervez tébolydabeli otthonában. Kedélye derülni látszik. Kihívja maga ellen a hatalom ellenlépését: 1860. március 3-án a birodalmi rendőrség házkutatást tart a döblingi elmegyógyintézet grófi lakosztályán. Azonos időben hasonló rendőri akció szövetségeseinél, családtagjainál. Helyzete drámaian megváltozik. Aludni nem tud. Elni is alig. Feljegyzéseiben kétségbeesés. „Nem tudom magam megmenteni!” – írja naplójába 1860. április 1-jén. Több naplóbejegyzése nincs.

Vajon teljesedett-e Széchenyi István reménye a keresztény üdvösségről, melyet ifjúként oly tiszta lélekkel és lelkesen remélt? Bizonyos: eredetileg nem ezt a végkifejletet remélte. Csakhogy minden értelmes élet erről szól: valaki ráébred valamire, amiről eredetileg nem volt szó. Minden más kevesebb lett volna ennél.

Fenyő Ervin

2016. november

■ **JEGYZETEK**

24. Oplátka András korrekciója: 'Györffy Miklós fordítása itt hibás. A második német mondat így hangzik: „Ich rühre mich nicht.” Ha Széchenyi azt akarná kifejezni, hogy nem hatódik meg, akkor azt írná: „Ich bin nicht gerührt.” Ezzel szemben: „Ich rühre mich nicht” annyit jelent, mint „Meg sem mozdulok”.

25. Az idézett utolsó mondat magyarul a német nyelvű naplószerzőben, melyet Széchenyi István *Naplója* (927.) alapján, Györffy Miklós fordításában, a magyarul írott mondatot pedig a mai helyesírásnak megfelelően közlöm.

26. Széchenyi István: *Hitel*. 242.

27. Kiemelés tőlem. F. E.

28. *Kossuth Lajos iratai 1837. május – 1840. december*. In: *Kossuth Lajos összes munkái*. VII Sajtó alá rendezte Pajkossy Gábor. Akadémiai Kiadó, Bp., 1989. 629–630. A beszéd előre megírt két fennmaradt leirata közül az A változat alapján idézem.

29. Széchenyi István: *Napló*. 820. Györffy Miklós fordítása

30. Széchenyi István: *Napló*. 823. Györffy Miklós fordítása.

31. Széchenyi a kapcsolatukban beállt enyhülésre utal, hiszen a gróf „kétgarasos” telekadó-eszméjét Kossuth is támogatta, ő pedig *Kibékülés* címmel közölt cikket erről a *Jelenkorban*. A továbbiakban lásd még a 161., 162. levélről írottakat.
32. November 10-én az országyűlésen elbukott Széchenyi „kétgarasos” telekadó javaslata.
33. Széchenyi *Kibékülés* című cikkében (*Jelenkor* 6. szám, 1844. január 21.) így ír Kossuthról: „Utolsó nyilatkozatiban azonban, miután egy kissé részletesebben fejthetém ki eszmémet, vajmi szép és követeésre méltó példáját adá, hogy minden antipátiájának, sőt gyűlöletének dacára, mellyel – mert ő is csak gyarló ember – irántam viseltetnie okvetlen kell, mégis kész nézetemet pártolni, csakhogy 'nyomorult hazánk' – valljuk meg – így vagy amúgy, de valamiképp elvégre kivergődjék valóban busító létébül.”
34. Ez a vágyjellegű, lángoló ambíció az, amely egymás ellen fordította Széchenyit és Kossuthot. Egy-másban meglátták – magukban nem.
35. *Adó és két garas* – cikksorozat, ami 1844 tavaszán könyvként is megjelent. A gróf azt javasolta, hogy a földbírtokosok holdanként évente két garast fizessenek.
36. *Wesselényi és Kossuth* – 10 cikk 1843. január 22. és február 19. között
37. Döntését a Jósika Samuhoz írott 155. levélben így indokolja 1843. január 2-án: „...kár lenne, ha a 17 év alatt így kialakult pozíciókat nem igyekeznék bombabiztosan megtartani. Lehet, hogy nem jó, je ne le dispute pas, car je suis facile a vivre [nem vitatom, mert könnyű velem égyezkedni], hogy e pozíciót magamnak lassanként felépítettem. Mivel azonban most már benne vagyok, *legalábbis nekem* úgy tűnik, kár lenne hagyni, hogy akár távolról is gyanú [az eredetiben fuvallat] érjen. E tekintetben Te, aki az itteni terepet oly jól ismered, úgy hiszem nekem és – az ügynek általában – a legjobb szolgálatot teheted; ha cikkeimet a *Jelenkorban* elolvasod, és kissé megindokolod, hogy miért így s nem másképpen lépek fel.” (A Jósika Samuhoz írott levél eredetije a bécsi Levéltárban található. Nyereség, hogy magyar fordításban itt hozzáférhetővé vált. Ugyanez vonatkozik a Jósikához írott másik levélre, de azt csak Vizsota Gyula közléséből (*Széchenyi vitája*, I. 725–726.) ismerhetjük, mert az eredeti kézirat eltűnt egykori helyéről.
38. Ugyanazt a kifejezést használja, mint 1831-ben, amikor Wesselényivel megszakad a szoros szövetség.
39. Széchenyi István: *Napló*. 1179. Györfly Miklós fordítása.
40. Széchenyi István: *Napló*. 1214. Györfly Miklós fordítása.
41. Lonovics látogatásának időpontját Östör József *A döblingi Széchenyi 1848–1860* című könyve (Bp., 1944) alapján vettem át. Magam is valószínűnek tartom, hogy a látogatásra 1854 januárjában került sor. Az itt következő jelenetet ő is Falk Miksa könyvéből idézi. Lásd a következő lábjegyzetet.
42. A jelenetet Falk Miksa örökíti meg *Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála; Emlékezések* című könyvében (Európa Könyvkiadó, Mérleg sorozat. Bp., 1984. 32–33. Áldor Imre és Vértesi Arnold fordítása).
43. Széchenyi István: *Önismeret*. In: *Széchenyi István válogatott művei*. III. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1991; *Önmegismerés* c. I. fejezet, 7. – sajtó alá rendezte Sashegyi Oszkár; a háromkötetes válogatás szerkesztője Spira György.
44. Széchenyi István: *Napló*. 710. Györfly Miklós fordítása.
45. Széchenyi István: „*Diszharmónia és vakság*”. Helikon Kiadó, Bp., 1988. 218. Györfly Miklós fordítása.
46. Kiemelés tőlem F. E.
47. „*Diszharmónia és vakság*”. 206. Györfly Miklós fordítása.
48. „*Diszharmónia és vakság*”. 206. Györfly Miklós fordítása.
49. „*Diszharmónia és vakság*”. 302. Györfly Miklós fordítása.
50. „*Diszharmónia és vakság*”. 303. Györfly Miklós fordítása.
51. „*Diszharmónia és vakság*”. 250. Györfly Miklós fordítása.
52. „*Diszharmónia és vakság*”. 210. Györfly Miklós fordítása.
53. Széchenyi István: *Napló*: 1323–1324.
54. Széchenyi István: *Napló*. 1325. A mondat eredetileg is magyar.
55. *Diszharmónia és vakság*”. 137. A levél magyar nyelvű.
56. Széchenyi István: *Napló*. 1324.
57. Idézet lábjegyzet a kötetük 474. oldaláról. Sajat szövegem folyamatossága érdekében iktattam közbe [ ]-be a „de” szót, de különben minden úgy olvasható a szövegben, amit azt idézem.
58. *Gróf Széchenyi István intelmei Béla fiához*. 113. Soltész Gáspár fordítása.
59. *Gróf Széchenyi István intelmei Béla fiához*. 114. Soltész Gáspár fordítása.
60. *Gróf Széchenyi István intelmei Béla fiához*. 146. Soltész Gáspár fordítása.
61. Susztermatt (francia).
62. Sina Simon bárórol van szó
63. *Gróf Széchenyi István levelei*. III. 658. – A leveleket a szóalak megtartásával, de a mai helyesírás-hoz igazítva közlöm. Ezért helyesírási szempontból ezek eltérnek a Majláth által közzétett szövegektől. Azokon a szövegeken viszont, melyeket a jelen válogatásból idézek, nem változtattam.
64. Károlyi Gyula gróf (1837–1890), Károlyi György gróf (1802–1877) és Zichy Karolina grófnő (1818–1903) fia; Széchenyi Béla barátja.
65. *Gróf Széchenyi István levelei*. III. 659.
66. *róf Széchenyi István levelei*. III. 662.
67. *Gróf Széchenyi István levelei*. III. 662-663.
68. *Gróf Széchenyi István levelei*. III. 663.
69. *Gróf Széchenyi István levelei*. III. 664.
70. Az *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez – 1808–1860* – című munka (Bp., 1943) II. kötetének 783. oldalán egy Széchenyi Istvánnak szóló levelet találunk. Írója gróf Károlyi Györgyné

Zichy Karolina grófnő, Károlyi Gyula anyja. Soraiból kitűnik, hogy épp most látogatta meg őt Széchenyi Béla, és elbűvölte őt. Szívesen látná 11 éves Palma lánya férjeként. Ajánlja továbbá Gyula fiát Széchenyi „hajlamába”. A Coneglianóból (olasz város) írt levélen Bartfai Szabó László publikációja szerint két dátum: 1858. június 24-e a levél elején, június 29-e a levél végén. Ez utóbbi elírásnak tűnik, hiszen Conegliano túl messze van ahhoz, hogy egy napon belül, tehát június 30-án Széchenyi Béla és társai onnan Bécsbe, Cenkre vagy Döblingbe érkezhettek volna. Ezért valószínűsítem a július 24-i dátumot a levél mindkét pontján.

71. Nem tudom, kit rejt a név.

72. *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez – 1808–1860.* II. 699.

73. „Ezt köztünk! Isten áldja!” 237. levél, 474.

74. *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez – 1808–1860.* II. 700

HAMISÍTATLAN IRODALMI FORRÁSVIDÉKEN Hajónapló a fél százados Vitorla-énekről (1967–2017)

■ 1. Az alábbi jegyzetek, bár elkerülhetetlenül személyes jellegűek, inkább a szerkesztő szerepét felvállaló szerző munka közbeni gondolatait, meglátásait és adalékait összegzik – emellett a szóban forgó könyvvel kapcsolatos (egyik) társszerzői mivoltomat sem kívánom megtagadni.

Egyben elmondanám, mi késztetett arra, hogy öt évtized elteltével elővegyem és leporoljam azt a *Vitorla-ének* című antológiát, amelyben 27 más szerzővel egyetemben, magam is ifjú versíróként léptem a közönség elé 1967 tavaszán.

Ma is vallom: az eseménynek bizony nagy feneket kerített akkoriban az irodalmi közvélemény – és nem csak! –, személyes emlékeim mégis inkább a külső szemlélőéhez hasonlatosak. Mint szerző természetesen büszke voltam a könyv megjelenésére, arra, hogy magam is ott lehetek a többi szerző közt, az esemény mégsem hatott rám elemi erővel és a meghatározó pillanatok kivételes hangulatával.

Bemutatkozó verskötetem akkor félig-meddig elfogadva, megszerkesztve, szerkesztőileg előzőleg agyondicsérve, ott feküdt már az Irodalmi Kiadó kolozsvári szerkesztőségének asztalán, a Forrás-sorozat egyik „reményteljesnek” tartott köteteként. Annak megjelenése, majdani fogadtatása foglalkoztatott akkor igazából engem, az antológia megjelenése inkább csak enyhítette a bennem feszülő szereplési vágyat. (Utólag visszatekintve, gyaníthatóan nem voltam egyedüli e „kívülállósággal”: rajtam kívül Balla Zsófia, Elekes Ferenc, Farkas Árpád, Kenéz Ferenc, Király László, Molnos Lajos is ott álltak már, saját kötettel a szerzővé avatás küszöbén, vagy éppen átlépték azt; gondolom, azért egyikünk sem „hasonlott meg” a közös fellépés megkésett élménye miatt...)

2. Az eseményre, az antológia megjelentetésére az Ifjúsági Könyvkiadó több éven át készülődött. (A kiadás éveként 1967 van feltüntetve.) Az előzmények sem érdektelenek.

A második világháború után feltűnt romániai magyar költők addig csupán egyetlen közös antológiával jelentkeztek, még 1950-ben; az akkori, csoportosnak látszó nemzedéket (Bárdos B. Artur, Hajdu Zoltán, Márki Zoltán, Majtényi Erik és Szász János személyében) öten képviselték. (*Ötven vers.* Az előszót ír-